

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

**GLAZBA I PONAŠANJE – POVEZANOST GLAZBENOG
ŽANRA, TEKSTA PJESME I PRETPOSTAVLJENOG
PONAŠANJA SLUŠATELJA PJESME**

Sanja Cerovac

Mentor: dr. sc. Dean Ajduković

Zagreb, 2005

Naslov: Glazba i ponašanje – povezanost glazbenog žanra, teksta pjesme i pretpostavljenog ponašanja slušatelja pjesme

Sažetak:

Glazba je sastavni dio čovjekovog života, još od najranijih perioda ljudske povijesti. Danas je njezin utjecaj vidljiv u svim područjima ljudskog života, društvenim i privatnim. Ipak, najranjivijim pripadnicima društva i najvećim konzumentima glazbe smatraju se mladi ljudi, zbog čega su određene glazbene vrste konstantno pod medijskim napadima. Ovim istraživanjem htjelo se ispitati kakva je situacija u Hrvatskoj što se tiče mišljenja o utjecaju teksta različitih glazbenih vrsta na ponašanje. Cilj istraživanja je bio utvrditi postoji li povezanost između glazbenog žanra, teksta pjesme i pretpostavljenog ponašanja slušatelja pjesme, jer je dokazano da ispitanici različito vrednuju neki tekst ovisno o tome što misle kojem žanru taj tekst pripada. U svrhu sagledavanja tog problema, u istraživanju su korištene dvije vrste tekstova pjesama (tekst s društveno prihvatljivim sadržajem i tekst s društveno neprihvatljivim sadržajem) i 4 glazbena žanra (heavy metal, rap, pop i country). Na uzorku od 216 ispitanika, studenata svih godina dodiplomskog studija psihologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, pokazalo se da ispitanici društveno prilagođeno tj. neprilagođeno ponašanje prvenstveno pripisuju utjecaju teksta pjesme, zanemarujući žanr kojem tekst navodno pripada. Osim toga, provedena je i usporedba rezultata hrvatskih ispitanika sa rezultatima američkih ispitanika. Dobiveni su isti rezultati što se tiče teksta pjesme, ali nešto drugačiji što se tiče žanra. Pokazalo se da se ispitanici slažu da nije vjerojatnije da će tekst označen kao heavy metal ili rap više izazvati društveno neprilagođeno ponašanje nego isti tekst označen kao pop ili country, ali američki ispitanici, za razliku od hrvatskih, smatraju da je manja vjerojatnost da će takav tekst izazvati društveno prilagođeno ponašanje nego isti označen kao pop ili country.

Ključne riječi: glazbeni žanr, tekst pjesme, pretpostavljeno prilagođeno tj. neprilagođeno ponašanje

Title: Music and behaviour – the connection between the music genre, song lyrics and the presumed behaviour of the listener

Summary:

Music is an integral part of a man's life, and it has been since the earliest periods of human history. Today, its influence is visible in all the areas of our lives, social and private. Young people are considered to be the most vulnerable members of the society and also, the biggest consumers of music due to which certain music types are constantly suffering media attacks. This research wanted to investigate the situation in Croatia, considering the opinions on the influence different music types have on behavior. The aim of this research was to establish the connection between the music genre, the song lyrics and the presumed behavior of the listener, since it is proven that the examinees differently evaluate a certain text, depending on what genre it belongs to in their opinion. Two types of texts were used in this research (a text with socially acceptable content and a text with socially unacceptable content) and 4 music genres (heavy metal, rap, pop and country). It was demonstrated on the sample, which consisted of 216 examinees who were undergraduate psychology students at the Faculty of Philosophy in Zagreb, that the examinees attribute socially acceptable i.e. socially unacceptable behavior primarily on the influence of the lyrics, ignoring the genre to which the lyrics supposedly belong. The results of the Croatian examinees were compared with the results of American examinees. The same results were obtained on the song lyrics, but different results were obtained on the genre. It was demonstrated that the examinees agree that it is not more probable that a text marked as heavy metal or rap would generate socially unacceptable behavior more than the same text marked as pop or country, but American examinees, unlike the Croatian, think that it is less probable such lyrics would provoke socially acceptable behavior than the same marked as pop or country.

Key words: music genre, song lyrics, presumed acceptable i.e. unacceptable behavior

UVOD

« Glazba, to «otkrivenje» više je nego sva mudrost i filozofija. Ona može čovjeka oplemeniti, usrećiti i razviti u njemu ne samo ljubav prema ljepoti, već i prema zajednici. » (Andreis, 1952; str. 14.)

Ove riječi izrekao je Ludwig van Beethoven, jedan od najvećih skladatelja klasične glazbe ne samo u 19. stoljeću, već i danas. Na početku 19. stoljeća, kada su bile najproduktivnije godine Beethovenovog stvaralaštva, on je smatran buntovnikom u glazbi, izgledu i ponašanju. Glazbom je želio promijeniti svijet. Jedan je od prvih koji su počeli svoje osjećaje unositi u svoja glazbena djela i glazbom prepričavati događaje i davati svoja mišljenja o njima. Izgledom i ponašanjem vodio se za svojom glazbom, kritizirajući tako društvo u kojem je živio, iako je zbog toga često bio neshvaćen i ismijavan.

Može li se ovaj opis Beethovena na početku 19. stoljeća vidjeti i danas u mnogim glazbenicima na početku 21. stoljeća? Imaju li isti odnos prema glazbi Beethoven i današnji glazbenici? Kakav je odnos društva danas prema glazbi u odnosu na prošlost?

Krenimo od zadnjeg pitanja. U smislu da glazba utječe na ponašanje, raspoloženje i mišljenje ljudi ništa se nije promijenilo još od starih Grka. Glazba pomaže pri definiranju identiteta i upravljanju interpersonalnim odnosima (McDonald i sur. 2002; prema North i Hargreaves, 2003; North i Hargeraves, 1999), vrlo je jaka na razini socijalne grupe, jer olakšava komunikaciju za koju više nisu potrebne riječi, potiče dijeljenje emocija i podržava razvoj grupnog identiteta (Hallam, 2001). Ona je oruđe koje nam služi za postizanje željenog psihološkog stanja u smislu da mijenjanjem glazbe možemo utjecati na promjenu raspoloženja, što onda može imati utjecaja na promjenu ponašanja. To je vidljivo u praktičnoj upotrebi glazbe u medicinske i tretmanske svrhe, gdje se ona široko koristi da poboljša zdravlje i raspoloženje pacijenta i smanji stres i tjeskobu, pa tako postaje jeftina intervencija koja smanjuje kiruršku, proceduralnu, akutnu i kroničnu bol (Kemper i Danhauer, 2005), te u

komercijalne svrhe gdje se pokazalo da glazba utječe na širok raspon komercijalno važnih varijabli kao što su: količina vremena koju kupac provede u nekoj trgovini (Milliman, 1982; 1986), količina vremena koju će osoba provesti na telefonu dok čeka (North i sur, 1999; Ramos, 1993), proizvode koje će kupac kupiti (Areni i Kim, 1993; North i sur, 1999), koje dijelove komercijalnog okruženja će kupac posjetiti (North i Hargreaves, 1996), količina novca koju je kupac spreman potrošiti (North i Hargreaves, 1998) i djelotvornost reklamiranja (North i Hargreaves, 1997) (sve prema North i Hargreaves, 2003). Sve u svemu, odnos društva prema glazbi se nije previše promijenio iako, međusobnim i okolnim utjecajima, su se promijenili i društvo i glazba.

Na kraju 18. i početku 19. stoljeća Beethoven i njegovi suvremenici i njihova glazba smatrani su i bili su ono što je popularna glazba u smislu žanrova rocka (objašnjeno u nastavku teksta) danas za današnje glazbenike i njihovu glazbu. Prema tome, u iste svrhe u koje je Beethoven koristio glazbu, da izrazi svoje osjećaje i mišljenje o svijetu, koriste je i današnji glazbenici. Razlika je u načinu na koji to obavljaju, što je rezultat evolucije unutar glazbe same.

Samim time što je odnos prema glazbi sa početka 19. stoljeća sličan današnjem, tako i neki današnji glazbenici predstavljaju Beethovena 21. stoljeća, možda ne toliko u revolucionarnosti same glazbe koliko u buntovništvu prema društvu. Njihov nesvakidašnji izgled, neprilagođeno ponašanje na pozornici, u manjem dijelu i van pozornice, nepoštivanje normi i njihova kritika samo su jedan od razloga čestom napadanju tih glazbenika od strane moralnih «branitelja» društva. Takav trend u većini zapadnih zemalja, prvenstveno u SAD-u, polako se širi i u Hrvatsku. U kolovozu 2005. godine kod nas je bio koncert heavy metal glazbenika Marilyn Mansona. U SAD-u taj glazbenik je vodeći na listi napada vjerskih i moralni grupa zbog svog ponašanja. Iako se njegovi ekscesi prvenstveno veže za pozornicu u smislu umjetničkog izražavanja čini se da se to ignorira i pripisuje mu se štetan utjecaj na adolescente. Zbog takve reputacije i njegovo gostovanje u Hrvatskoj izazvalo je negativne komentare od strane vjerskih i moralnih grupa. Iako su izjavljivali da ne znaju puno o tom glazbeniku, svi su bili protiv njegovog gostovanja i tražili su zabranu održavanja koncerta. U Hrvatskoj nedostaje istraživanja vezanih uz temu utjecaja rock glazbe na ponašanje, a vidljivo je da informacije iz drugih zemalja dolaze i do nas. Ovim istraživanjem htjelo se ispitati

mišljenje mladih o utjecaju glazbenog žanra i teksta pjesme na ponašanje slušatelja, te usporedbom rezultata sa rezultatima američkih mladih ljudi, vidjeti postoji li opravdanost korištenja informacija tuđih istraživanja na našem području.

UTJECAJ TEKSTA PJESAMA

U SAD-u se već nekoliko desetljeća vodi rasprava o štetnom djelovanju tekstova pjesama na mlade. Kako su te rasprave stigle i do najviših političkih razina, to je rezultiralo donošenjem velikog broja zakona i raznih oblika cenzura, što je pogubno djelovalo na razvoj glazbe. Jedan od primjera cenzure su naljepnice «Parental Advisory» koje služe za «obilježavanje ploča tako da u najmanju ruku cijela obitelj zna što je u njima, a ne samo dijete koje ih kupuje.» (sa sastanka Američkog povjerenstva Senata za trgovinu, znanost i transport, 19.9.1985; prema North i Hargreaves, 2003). Osim toga, donesen je zakon da se ti CD-i ne smiju prodavati maloljetnicima, što je dovelo do toga da su CD - trgovine odbile prodavati «obilježene» CD-e zbog straha od zakonskih posljedica ako bi ih kupio maloljetnik. Na taj način velik broj glazbenih djela i glazbenika je ostalo zakinuto. 6.11.1998. godine održano je slično saslušanje Američkog povjerenstva Senata o nasilju u glazbi. Jedan od senatora izjavio je temeljnu misao saslušanja: «Moguće je da produljeno izlaganje takvom tekstu punom mržnje može imati utjecaja na nečije stavove, pretpostavke, odluke i ponašanje. Razumijevanje prirode i opsega utjecaja nasilja u glazbi može biti prvi korak u osiguravanju civiliziranog društva.» (prema «Senate subcommittee hearing on music violence»).

Eksperimentalna istraživanja tekstova pjesama pokazala su upravo suprotne rezultate. North i Hargreaves (2002; prema North i Hargreaves, 2003) su adolescentima puštali jednu od 4 pjesme čije su tekstualne poruke bile dvosmislene u smislu da su bile ili za «induciranje suicida» ili za «prihvaćanje života». Prije saslušanja jednoj je grupi rečeno da je njihova pjesma predmet kampanje za cenzuru zato što je bila upletena u suicid nekoliko mladih obožavatelja, a govorila im je da nema rješenja za njihove probleme. Drugoj skupini ispitanika je rečeno da je njihova pjesma pomogla mnogim mladim suicidalnim obožavateljima da razriješe svoje probleme i da je zato pohvaljena

od zdravstvenih profesionalaca. Kada su poslije ispitanici ispitivani o pjesmama, oni kojima je rečeno da je pjesma «zdrava» izjavili su da je pjesma imala pozitivan utjecaj na njih. Oni kojima je rečeno da je pjesma loša za mlade govorili su o negativnom utjecaju. Drugim riječima, pjesma sama po sebi nije imala štetan utjecaj, već njezino obilježavanje kao takve. Ballard i Coates (1995; prema North i Hargreaves, 2003) istraživali su utjecaj različitih tekstualnih sadržaja (nenasilni, homicidni, suicidalni) i glazbenog žanra (rap, heavy metal) na raspoloženje ispitanika. Nije dobiven utjecaj na ispitanikovu razinu suicidalnih ideja, tjeskobu i samopoštovanje. Dakle, u skladu sa rezultatima prethodnog istraživanja, kada problematična glazba nije označena kao takva ona nema štetnog utjecaja na slušatelje.

Provedeno je i nekoliko istraživanja kojima se htjelo utvrditi koliko ljudi shvaćaju značenje tekstova pjesama. Konecni (1984; prema North i Hargreaves, 2003) je koristio nekoliko pjesama. Za svaku pjesmu ispitanicima je dao ukupno 4 moguće interpretacije tekstova. Jedna interpretacija je bila pravo značenje teksta određeno iz intervjua koje je tekstopisac dao u medijima. Ostale tri su bile nehotične, moguće interpretacije. Nakon što im je pokazao tekst, ispitanici su morali reći koje od 4 značenja je pravo. Pokazalo se da je svega 28 % ispitanika točno pogodilo, a to znači da su ispitanici bili nešto bolji nego da su pogađali po slučaju. Greenfield i sur. (1987; prema North i Hargreaves, 2003) su našli da iako se sposobnost razumijevanja teksta pjesme poboljšava sa starošću ispitanika, mlađa djeca su posebno sklona krivom interpretiranju. Moguće objašnjenje toga je u tome što djeca nemaju dovoljno znanja o svijetu koje je potrebno za stvaranje zaključaka koje je mislio tekstopisac. Takva istraživanja pokazuju da slušatelji tekstove ili ignoriraju ili interpretiraju krivo zbog čega se postavlja pitanje čemu služi cenzura.

GLAZBENI ŽANROVI

Danas postoji velik broj glazbenih žanrova od kojih svaki ima još veći broj podvrsta. Ono što im je zajedničko je da svi proizlaze iz rocka, glazbenog stila koji je kao konkretan žanr trajao tek nekoliko godina početkom 60-tih, a danas se koristi kao

objedinjujući nazivnik za većinu žanrova popularne glazbe, od rockabillyja, soula, progresivnog rocka, do punka, novog vala, heavy metala, big heata, grungea, atonalne glazbe i drugih (Gall, 2004). Ipak, za «štetan» utjecaj na adolescente nisu svi žanrovi jednako prozivani od strane medija. Kao najštetniji obilježeni su heavy metal i rap, a najmanje se o štetnosti u medijima govori o pop glazbi i countryju. To je dovelo i do viđenja prva dva žanra kao «negativna», a druga dva kao «pozitivna». Slično se pokazalo u istraživanju Frieda (1997). On je upotrijebio isti nasilni tekst, ali jednoj polovici ispitanika je rekao da se radi o tekstu rap pjesme, a drugoj polovici o tekstu country pjesme. Kada je rekao da se radi o rap pjesmi, ispitanici su tekst smatrali neugodnim, bili zabrinuti za posljedice do kojih će dovesti slušanje te pjesme i podupirali su mogućnost cenzure. Kada je isti tekst prezentiran kao country, reakcije su bile puno manje kritične.

Jedan od primjera napada na rap i heavy metal prikazan je u jednom jednostavnom istraživanju u CD trgovini. Od svih CD-ova s naljepnicom «Parental Advisory» čak ih je 59 % pripadalo rapu, a 13 % heavy metalu (North i Hargreaves, 2003). Na žalost, u članku ne piše kojem žanru je pripadalo ostalih 28 % CD-ova. Da su se i političari «urotili» protiv tih žanrova vidljivo je bilo na saslušanju Američkog Senata 6.11.1998. Izjava jednog senatora da se «povećava nasilje, droga i seks u rock glazbi zadnjih 40 godina» i da su «najodgovorniji za to heavy metal i rap» (prema «Senate subcommittee hearing on music violence») ipak je brzo bila pobijena statističkim dokazima. Istina je da glazba danas više obiluje seksualnim i verbalnim tekstovima nego prije samo 5 godina (North i sur, 2000; prema «The importance of music influence») i da je ubojstvo još uvijek drugi po redu uzrok smrti među adolescentima u SAD-u (prema «The importance of music influence»). Međutim, statistički dokazi pokazuju da su se ubojstva koja počine mladi muškarci smanjila za 34% između 1993. i 1997. godine (Youth, 2000; prema «The importance of music influence»). Dakle, glazba je sve nasilnija, ali nasilje među adolescentima opada.

Rap je najpopularniji i najutjecajniji žanr američke glazbe na isteku 20. i početku 21. stoljeća. Rani rap je prigrllila adolescentska publika kao legitimni iskaz govora i tema ulice. U drugoj polovici 80-tih godina jača politizirani rap koji daje britke

društvene i političke komentare zagovarajući obračun sa socijalnim i rasnim nepravdama. Početkom 90-tih jača odmetnički «gangsta» rap koji veliča nasilje. (Gall, 2004).

Prema tome, tekstovi rap pjesama govore o urbanom životu (Simpson, 1990), uključuju teme seksa, nasilja i upotrebe droge (Epstein, Pratto i Skipper, 1990), te alijenacije i osjećaja bespomoćnosti (Epstein i sur, 1990) (sve prema Ballard i sur, 1999).

Američki senatori su 6.11.1998. posebno napadali rap. Jedan je rekao da «želi pobliže ispitati gangsta rap, jer u njemu raperi slave ubojstva i neredne koje onda prenose na ulice» (prema «Senate subcommittee hearing on music violence»). Kao i većina izjava izrečenih taj dan i ova je pobijena. Gardstrom (1999) je istražio percepciju mladih prijestupnika o povezanosti izloženosti glazbi i njihovog kriminalnog ponašanja. Većina prijestupnika preferirala je rap žanr. 72 % prijestupnika izjavilo je da vjeruju da glazba utječe na način na koji se osjećaju barem dio vremena, međutim samo 4% njih je smatralo da postoji veza između glazbe i njihovog devijantnog ponašanja. Većina ih je smatrala da je glazba ogledalo njihovog života, a ne uzročni faktor njihovog ponašanja. To i je činjenica ako se uzme u obzir da rap glazbenici (posebno oni sa engleskog govornog područja) pjevaju o svom životu (a većina ih potječe iz geta) s čime se mladi ljudi, odrasli u sličnim uvjetima, poistovjećuju (prema «Music`s important influence»).

Heavy metal nastao je na isteku 60-tih godina 20. stoljeća kao odsječak bučnog i agresivnog blues-rocka. Istovremeno se razvijao iz gitarskih eskapada britanskih i američkih grupa, što su prigrlili adolescenti i tako heavy metalu omogućili etiketu jednog od najkomercijalnijih i najdugovječnijih žanrovskih vrsta rocka (Gall, 2004).

Iako je tekst pjesama heavy metala često otvoren za interpretacije (Arnett,1996; Fox i Williams,1974; Trzcinski,1992) i teško razumljiv zbog gitarskih istupa (Hansen i Hansen,1991), ipak se u njemu mogu čuti teme alijenacije i odmazde (Arnett, 1996; Trzcinski, 1992), a spominje se seks, upotreba droga, sotonizam, suicid i nasilje (Arnett, 1996; Bashe, 1985; Gore, 1987) (sve prema Ballard i sur, 1999).

Zbog tih prilično crnih tema, mnogi smatraju da heavy metal daje mladima samo mračni imidž i mračne misli, čime postaju suicidalni. Scheel i Westfield (1999) su

utvrdili da mladi koji slušaju taj žanr jesu osjetljiviji, ali da to ne mora biti vezano uz glazbu, već da izvor problema mogu biti i osobne i obiteljske karakteristike.

Pop je žanr popularne glazbe koju karakteriziraju plitke, jednostavne melodije, lagane, lako pamtljive pjesmice i zvijezde privlačnog izgleda, a obuhvaća puno veći broj slušatelja nego heavy metal ili rap (Gall, 2004).

Ipak, u svojim tekstovima pop glazbenici se dotiču tema seksa, nasilja, upotrebe droge i sotonizma (Gore, 1987; Prinsky i Rosenbaum, 1987; prema Ballard i sur, 1999).

Country je žanr koji u Hrvatskoj nije pretjerano slušan niti poznat. To je tradicionalna glazba nastala na američkom Zapadu. Račva se u veliki broj podžanrova kao što su bluegrass, proto-country, western swing, honky tonk, rockabilly, americana i sl., što ukazuje na to da se prožima s drugim žanrovima kao npr. s jazzom, bluesom, polkom i rockom (Gall, 2004).

U country pjesmama naglasak je na tekstu (DiMaggio, Peterson i Esco, 1972), u kojem dominiraju teme upotrebe droge i alkohola (Connors i Alpher, 1989; King, 1976), promiskuiteta (Singletary, 1983), seksualne nevjere (Chandler i Chalfant, 1985) i tuge (Chalfant i Beckley, 1977; Connors i Alpher, 1989; Lewis, 1989; Peterson, 1992) (sve prema Ballard i sur, 1999).

Takve depresivne teme razlog su zašto se istraživanja bave povezanosti countryja i suicida. Naime, pokazalo se da kod ljudi kod kojih već postoji rizik za suicid country izaziva suicidalno raspoloženje. Što je više vremena provedeno u slušanju countryja to je veća stopa samoubojstava bijelaca (Stack i Gundlach).

CILJ I PROBLEMI ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog istraživanja je bio utvrditi postoji li povezanost između glazbenog žanra, teksta pjesme i pretpostavljenog ponašanja slušatelja pjesme. Naime, kako je vidljivo iz već prije opisanih istraživanja, ispitanici različito vrednuju neki tekst ovisno o tome što misle kojem žanru taj tekst pripada. U svrhu sagledavanja tog problema, u ovom istraživanju su korištene dvije vrste tekstova pjesama (tekst s društveno prihvatljivim sadržajem i tekst s društveno neprihvatljivim sadržajem) i 4 glazbena žanra (heavy metal, rap, pop i country). Na upotrijebljenom upitniku svaki je tekst bio obilježen kao da pripada jednom od 4 žanra, tako da je bilo ukupno 8 skupina ispitanika. Dakle, cilj je bio vidjeti da li će postojati razlika među ispitanicima u vrednovanju utjecaja tekstova na pretpostavljeno ponašanje slušatelja pjesama ovisno o tome kako je obilježeno kojem žanru pjesma pripada. Originalno istraživanje proveli su Ballard, Dobson i Bazzini 1999. godine na studentima psihologije sa Appalachian State University, Boone, North Carolina, SAD. Ovdje dobiveni rezultati bit će uspoređeni s originalnim rezultatima.

S obzirom na to problemi istraživanja su sljedeći:

1. Ispitati atribuiraju li sudionici pretpostavljeno društveno prilagođeno ili neprilagođeno ponašanje utjecaju glazbenog žanra ili teksta pjesme.

Hipoteze: A. Vjerojatnije je da će sudionici atribuirati društveno neprilagođeno ponašanje tekstu označenom kao heavy metal ili rap nego tekstu označenom kao pop ili country.

B. Manje je vjerojatno da će sudionici atribuirati društveno prilagođeno ponašanje tekstu označenom kao heavy metal ili rap nego tekstu označenom kao pop ili country.

C. Vjerojatnije je da će sudionici atribuirati da tekst s društveno neprihvatljivom porukom izaziva neprilagođeno ponašanje nego tekst s društveno prihvatljivom porukom.

D. Vjerojatnije je da će sudionici atribuirati da tekst s društveno prihvatljivom porukom izaziva prilagođeno ponašanje nego tekst s društveno neprihvatljivom porukom.

2. Usporediti rezultate, vezane uz atribuiranje pretpostavljenog ponašanja žanru ili tekstu pjesme, dobivene na hrvatskim sudionicima s rezultatima atribuiranja dobivenim na američkim sudionicima (Ballard, Dobson i Bazzini, 1999).

Hipoteza: Zbog velikog utjecaja kojeg američka glazba ima na hrvatsku mladež pretpostavka je da će se rezultati podudarati.

3. Utvrditi da li je osobna preferencija glazbenog žanra povezana s pozitivnim ili negativnim vrednovanjem poruke teksta pjesme i njegovim utjecajem na pretpostavljeno ponašanje.

Hipoteza: Heavy metal i rap žanrovi privlače obožavatelje koji su po svojim osobnim karakteristikama različiti od obožavatelja pop glazbe i countryja. Zbog toga je moguće pretpostaviti da je na sudionika, koji je rješavao upitnik s onim žanrom kojeg ne preferira, to djelovalo tako da je negativnije procjenjivao tekst nego sudionik koji je rješavao upitnik s preferiranim žanrom.

METODOLOGIJA

SUDIONICI

U istraživanju je sudjelovalo 216 sudionika, studenata svih godina (od 1. do 4.) dodiplomskog studija psihologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Ukupno je bilo 188 ženskih i 28 muških sudionika, prosječne dobi 21.2 godine. Sudionici su po slučaju bili raspoređeni u jednu od 8 eksperimentalnih skupina, tako da je u svakoj skupini bilo 27 sudionika. U originalnom istraživanju (Ballard, Dobson i Bazzini, 1999.) bilo je 160 sudionika, također studenata psihologije, pa je u svakoj skupini bilo po 20 sudionika. 94 je bilo ženskih, 65 muških i 1 neodređen, prosječne dobi 18.8 godina.

PRIBOR

Instrument korišten u istraživanju bio je glazbeni upitnik sastavljen od Ballard i suradnika, korišten i u originalnom istraživanju. U svrhu ovog istraživanja, upitnik je preveden s engleskog jezika (prevodila su ga, neovisno jedan od drugoga, dva profesora engleskog jezika) i prilagođen našoj populaciji. To znači da su neka pitanja iz njega izbačena, a neka dodana. Upitnik se sastojao od pitanja vezanih uz tekst pjesme i općenitih pitanja o sudioniku i njegovom glazbenom ukusu. Na početku svakog upitnika stajao je žanr kojem navodno pripada tekst pjesme, a ispod je pisala kratka uputa. Kod svakog žanra stavljeno je i nekoliko predstavnika tog žanra (grupe ili pojedinačni izvođači), što je trebalo pomoći onima koji ne znaju najbolje žanrove, u određenju o kakvim se pjesmama radi u tim žanrovima. Nakon toga slijedio je jedan od dva teksta, ili onaj koji promovira društveno prihvatljivo ili onaj s društveno neprihvatljivim ponašanjem. Iza toga bilo je 15 tvrdnji vezanih uz tekst. Prva tvrdnja bila je procjena sudionika kakvo ponašanje promovira tekst (društveno prihvatljivo ili neprihvatljivo ponašanje), na koju su ispitanici odgovarali na Likertovoj ljestvici od 7 kategorija (1 znači društveno prihvatljivo, 7 društveno neprihvatljivo ponašanje).

7 tvrdnji bilo je vezano za društveno prihvatljivo ponašanje (smatraju li sudionici da tekst potiče opasnost od zlouporabe droge ili alkohola, zabrinutost za okoliš, socijalnu odgovornost, kritičko mišljenje, iskrenost i čestitost, suosjećajnost, nošenje s problemima), a 7 za društveno neprihvatljivo (smatraju li sudionici da tekst potiče seksualni promiskuitet, zlouporabu droge ili alkohola, nasilje i agresija, prakticiranje okultnog, suicidalne ideje, buntovnost prema autoritetu, ugrožavanje morala). Na ta pitanja sudionici bi odgovarali na Likertovoj ljestvici od 7 kategorija, od kojih 1 znači da se tvrdnja uopće ne odnosi na tekst, a 7 da se u potpunosti odnosi na tekst. Upitnik je završio pitanjima o sudioniku i njegovim glazbenim preferencijama (na što obraća pažnju u pjesmama, koliko dnevno i koju vrstu glazbe sluša, kako mu se sviđaju žanrovi korišteni u istraživanju).

Kao što je već rečeno, u istraživanju su korištena dva teksta, jedan koji promovira društveno prihvatljivo ponašanje i jedan koji promovira društveno neprihvatljivo ponašanje. Oba teksta su za istraživanje prevedena sa engleskog jezika. U samom upitniku bile su i engleska i hrvatska verzija teksta. Inače, u originalnom istraživanju provedeno je predispitivanje pri izboru tekstova. Na Likertovoj ljestvici od 7 kategorija ispitanici su procjenjivali 6 tekstova, 3 s društveno prihvatljivim i 3 s društveno neprihvatljivim ponašanjem. Ova dva teksta, korištena u istraživanju, procijenjena su kao najzastupljenija prihvatljivim tj. neprihvatljivim ponašanjem.

POSTUPAK

Mjerenje je provedeno grupno, po studijskim godinama. Kako su sudionici sjedili blizu jedan drugome, da ne bi, gledajući u tuđi upitnik, shvatili manipulaciju žanrovima i tekstovima, prilikom dijeljenja upitnici su bili posloženi tako da je svaki drugi ispitanik dobio upitnik istog teksta, ali drugog žanra (npr. tekst prihvatljivog ponašanja u heavy metal žanru ide jednom ispitaniku, drugom neprihvatljivog ponašanja u rapu, trećem prihvatljivog u popu, četvrtom neprihvatljivog u countryju, petom prihvatljivog u rapu, šestom neprihvatljivog u heavy metalu, sedmom prihvatljivog u countryju i osmom neprihvatljivog u popu). Prije same primjene

upitnika sudionicima je rečeno da sudjeluju u istraživanju povezanosti glazbe i ponašanja. Kako u upitniku postoji nekoliko skupina zadataka, a za svaku je skupinu detaljno napisana uputa, eksperimentator ju nije posebno verbalno naglašavao, već je zamolio sudionike da ju pažljivo pročitaju. Naglašeno je kako je ispitivanje anonimno i kako će se rezultati koristiti isključivo u istraživačke svrhe. Ispitivanje je u prosjeku trajalo 10 minuta, a po završetku je sudionicima ukratko objašnjen cilj istraživanja.

REZULTATI

Pitanja u upitniku bila su podijeljena u dvije skupine. Jednoj skupini pripadala su pitanja vezana uz tekst pjesme ispisan na svakom upitniku posebno. Drugoj skupini pripadala su pitanja vezana uz osobne glazbene preferencije sudionika. Ta pitanja obrađena su u postocima. U Tablici 1. prikazane su frekvencije odgovora 216 sudionika na pitanje koliko im se sviđa svaki pojedini žanr korišten u istraživanju (rap, heavy metal, pop i country). Sudionici su odgovarali na Likertovoj ljestvici od 7 kategorija (1 znači da im se uopće ne sviđa, a 7 da im se u potpunosti sviđa). Međutim, za potrebe obrade i jednostavnijeg objašnjenja rezultata odgovori su sažeti u tri kategorije: «sviđa mi se» (sudionici koji su na Likertovoj ljestvici zaokružili vrijednosti od 5-7), «niti mi se sviđa, niti mi se ne sviđa» (sudionici koji su zaokružili vrijednost 4) i «ne sviđa mi se» (sudionici koji su zaokružili vrijednosti od 1-3).

Tablica 1.

Frekvencije odgovora 216 ispitanika izražene u postocima na pitanje
koliko im se sviđa svaki od 4 glazbena žanra

GLAZBENI ŽANR	ODGOVORI ISPITANIKA		
	«sviđa mi se»	«ne sviđa mi se»	«niti mi se sviđa, niti mi se ne sviđa»
RAP	44.4%	44.4%	11.1%
HEAVY METAL	30.6%	54.2%	15.3%
POP	70.8%	19.4%	9.7%
COUNTRY	21.8%	58.8%	19.4%

Na pitanje koju vrstu glazbe najčešće slušaju najveći broj sudionika, 57.4%, odgovorilo je da isključivo sluša pop/rock glazbu. Ostali sudionici u manjim postocima slušaju ostale glazbene žanrove, s time da je velik broj sudionika naveo alternativne žanrove kao što su indie, eksperimentalni rock, elektronsku, house, jazz, goth, punk, r`n`b, gothic, ambiental, new age, soul, reggee. Na pitanje smatraju li da li su ljudi pod utjecajem teksta svojih omiljenih pjesama 69.9% sudionika je izjavilo da smatra da vjerojatno jesu, a 17.6% da vjerojatno nisu. Osim toga, 25.5% sudionika u svojoj omiljenoj glazbi veću pažnju obraća na ritam i melodiju, 6% na riječi i tekst pjesme, a 68.5% na oboje podjednako. Što se tiče pitanja koliko vremena dnevno provedu u slušanju glazbe, 20.8% sudionika je navelo da dnevno provedu manje od 1 sata u slušanju glazbe, 29.2% sluša glazbu između 1 i 2 sata dnevno, 23.1% između 2 i 3 sata, a 25.9% više od 3 sata dnevno.

ATRIBUIRANJE PONAŠANJA UTJECAJU GLAZBENOG ŽANRA ILI TEKSTA PJESME

Prvi problem istraživanja bio je ispitati atribuiraju li sudionici pretpostavljeno društveno prilagođeno ili neprilagođeno ponašanje utjecaju glazbenog žanra ili utjecaju teksta pjesme. Da bi se odgovorilo na ovo pitanje korištena je dvosmjerna analiza varijance, kojom se ispitalo postoji li razlika među sudionicima koji su rješavali

upitnike različitih tekstovnih poruka i različitih glazbenih žanrova u procjenjivanju kakvo ponašanje promovira tekst (nacrt 2x4, društveno prihvatljiva/neprihvatljiva poruka i 4 glazbena žanra). Prije provedbe analize varijance proveden je Leveneov test za homogenost varijanci, koji je pokazao da nema razlike u varijancama po skupinama. Analiza varijance je pokazala značajan glavni efekt poruke teksta ($F(1,208)=336.134$; $p<.05$), a neznačajni glavni efekt grupe i interakciju. To ukazuje na činjenicu da su se sudionici, pri ocjenjivanju kakvo ponašanje promovira tekst pjesme, usmjeravali na samu poruku teksta, ne obraćajući pažnju na upisani žanr kojem je tekst trebao pripadati. T-test za nezavisne skupine je pokazao statistički značajnu razliku između sudionika koji su rješavali upitnik s društveno prihvatljivom porukom ($M=1.807$; $SD=1.29$; $N=108$) i sudionika koji su rješavali upitnik s neprihvatljivom porukom ($M=5.065$; $SD=1,32$; $N=108$) ($t(214)=18.327$; $p<.05$). Same aritmetičke sredine ukazuju na negativnije procjenjivanje teksta s društveno neprihvatljivom porukom nego teksta s društveno prihvatljivom porukom (u upitniku veći broj znači negativniju procjenu)

Da bismo provjerili atribuiraju li sudionici istraživanja pretpostavljeno prilagođeno tj. neprilagođeno ponašanje utjecaju glazbenog žanra ili utjecaju poruke teksta korištena je multivarijatna analiza varijance. Iako je Kolmogorov-Smirnovljev test za normalitet distribucije pokazao da varijable značajno odstupaju od normalne distribucije, i iako je Leveneov test za homogenost varijanci pokazao da su one različite, zbog istog broja sudionika po skupinama i sličnog odstupanja populacija od normalne distribucije smatrali smo opravdanim koristiti ovu analizu (prema Petz, 1997; str.313).

Prvo je provedena multivarijatna analiza mišljenja sudionika o utjecaju poruke teksta i žanra na pojavljivanje društveno neprilagođenog ponašanja, i to seksualnog promiskuiteta, zlouporabe droge i alkohola, nasilja i agresije, prakticiranja okultnog, suicidalnih ideja, buntovnosti prema autoritetu i ugrožavanja morala. Pokazao se značajan samo glavni efekt poruke teksta (Hotellingov $F(7,208)=57.917$; $p<.05$). Jednostavna analiza varijance je pokazala da je efekt teksta značajan za sve varijable osim za varijablu buntovnost prema autoritetu (Tablica 2.). To znači da sudionici smatraju da će oni, koji slušaju pjesme u čijem tekstu se spominju društveno

neprilagođena ponašanja, i sami se ponašati na društveno neprilagođen način. Jedino neprilagođeno ponašanje za koje sudionici smatraju da se neće pojaviti slušanjem pjesme s društveno neprihvatljivom porukom je buntovnost prema autoritetu.

Tablica 2.

F-omjer, stupnjevi slobode i značajnost izračunati multivarijatnom analizom varijance za procjenu utjecaja poruke teksta i žanra na pojavljivanje društveno neprilagođenog ponašanja

<i>NEPRILAGOĐENO PONAŠANJE</i>	<i>F</i>	<i>STUPNJEVI SLOBODE</i>	<i>ZNAČAJNOST (p)</i>
SEKSUALNI PROMISKUITET	296.301	1, 208	0.001**
ZLOUPORABA DROGE I ALKOHOLA	131.933	1, 208	0.001**
NASILJE I AGRESIJA	160.399	1, 208	0.001**
PREKTICIRANJE OKULTNOG	141.476	1, 208	0.001**
SUICIDALNE IDEJE	203.291	1, 208	0.001**
BUNTOVNOST PREMA AUTORITETU	0.14	1, 208	0.905
UGROŽAVANJE MORAL	177.205	1, 208	0.001**

Napomena: * $p < .01$

Sljedeća je provedena multivarijatna analiza mišljenja sudionika o utjecaju poruke teksta i žanra na pojavljivanje društveno prilagođenog ponašanja, i to svijesti o zlouporabi droge i alkohola, zabrinutosti za okoliš, socijalne odgovornosti, kritičkog mišljenja, iskrenosti i čestitosti, suosjećanja i nošenja s problemima. I ovdje se pokazao značajan samo glavni efekt poruke teksta (Hotellingov $F(7,208)=135.363$; $p < .05$). Jednostavna analiza varijance je pokazala da je efekt teksta značajan za sve varijable osim za varijablu svijesti o zlouporabi droge i alkohola (Tablica 3.). To znači da sudionici smatraju da će oni, koji slušaju pjesme u čijem tekstu se spominju društveno prilagođena ponašanja, i sami se ponašati na društveno prilagođen način. Jedino

prilagođeno ponašanje za koje sudionici smatraju da se neće pojaviti slušanjem pjesme s društveno prihvatljivom porukom je svijest o zlouporabi droge i alkohola.

Tablica 3.

F-omjer, stupnjevi slobode i značajnost izračunati multivarijatnom analizom varijance za procjenu utjecaja poruke teksta i žanra na pojavljivanje društveno prilagođenog ponašanja

<i>NEPRILAGOĐENO PONAŠANJE</i>	<i>F</i>	<i>STUPNJEVI SLOBODE</i>	<i>ZNAČAJNOST (p)</i>
SVIJEST O ZLOUPORABI DROGE I ALKOHOLA	0.667	1, 208	0.415
ZABRINUTOST ZA OKOLIŠ	260.296	1, 208	0.001**
SOCIJALNA ODGOVORNOST	663.921	1, 208	0.001**
KRITIČKO MIŠLJENJE	103.940	1, 208	0.001**
ISKRENOST I ČESTITOST	445.362	1, 208	0.001**
SUOSJEĆAJNOST	492.291	1, 208	0.001**
NOŠENJE S PROBLEMIMA	221.597	1, 208	0.001**

Napomena: ** $p < .01$

Multivarijatna analiza varijance kao parametrijski test upotrijebljena je iz razloga što parametrijski testovi daju preciznije odgovore na istraživačke probleme od neparametrijskih. Međutim, kako uvjeti za korištenje parametrijskog testa nisu bili potpuno zadovoljeni (distribucija koja odstupa od normalne i nejednake varijance), rezultati su provjereni i Kruskal-Wallisovim neparametrijskim testom (analiza varijance koja umjesto broječnih mjernih podataka koristi rangove) (Petz, 1997; str.338). Taj test je pokazao iste rezultate kao i multivarijatna analiza (sve varijable su značajne osim buntovnost prema autoritetu i svijest o zlouporabi droge i alkohola).

USPOREDBA REZULTATA ATRIBUCIJA HRVATSKIH I AMERIČKIH SUDIONIKA

Drugi problem istraživanja bio je usporediti rezultate, vezane uz atribuiranje pretpostavljenog ponašanja žanru ili tekstu pjesme, dobivene na hrvatskim sudionicima s rezultatima atribuiranja dobivenim na američkim sudionicima (Ballard, Dobson i Bazzini, 1999). U originalnom istraživanju na 160 američkih studenata psihologije pokazalo se da 42% američkih studenata nema omiljeni glazbeni žanr, 14% ih sluša country, 13% pop, 11% rock, 16% alternativnu, 22% veći broj ostalih žanrova. Osim toga, 83% sudionika vjeruje da ljudi mogu biti pod utjecajem tekstova svojih omiljenih pjesama.

Analiza varijance o procjenjivanju američkih studenata, koji su rješavali upitnike različitih tekstovnih poruka i različitih glazbenih žanrova, kakvo ponašanje promovira tekst pokazala je, kao i kod hrvatskih studenata, samo značajni utjecaj teksta ($F(1,3)=199.16; p<.001$). To znači da i američki i hrvatski studenti prilikom rješavanja upitnika nisu obraćali pažnju na žanr kojem je pjesma navodno pripadala, već su se usmjerili na samu poruku teksta. Aritmetičke sredine također pokazuju negativnije procjenjivanje društveno neprihvatljivog teksta za razliku od društveno prihvatljivog teksta (prihvatljiv tekst $M=2.58; SD=1.44; N=80$; neprihvatljiv tekst $M=5.54; SD=1.23; N=80$). Izračunali smo t-test za nezavisne uzorke da bismo vidjeli razlikuju li se američki i hrvatski studenti po vrednovanju društveno prihvatljivog i neprihvatljivog teksta. Oba testa su pokazala statistički značajnu razliku (prihvatljiv tekst $t(186)=3.802; p<.05$; neprihvatljiv tekst $t(186)=2.54; p<.05$). Ti rezultati pokazuju da su američki studenti značajno negativnije vrednovali neprihvatljiv tekst odnosno pozitivnije vrednovali prihvatljiv tekst za razliku od hrvatskih studenata.

Multivarijatna analiza varijance korištena da bi se provjerilo mišljenje američkih studenata o utjecaju poruke teksta i glazbenog žanra na pretpostavljeno neprilagođeno ponašanje pokazala je iste rezultate kao i kod hrvatskih studenata. Naime, pokazao se značajnim glavni efekt poruke (Hotellingov $F(7,145)=47.60; p<.001$), a jednostavna analiza varijance je pokazala da je efekt teksta značajan za svih sedam varijabli neprilagođenog ponašanja. To znači da sudionici smatraju da će oni, koji slušaju

pjesme u čijem tekstu se spominju društveno neprilagođena ponašanja, i sami se ponašati na društveno neprilagođen način. Dok hrvatski sudionici smatraju da jedino neprilagođeno ponašanje koje se neće pojaviti slušanjem pjesme s društveno neprihvatljivom porukom je buntovnost prema autoritetu, američki sudionici pretpostavljaju da će i do takvog ponašanja dovesti slušanje neprilagođenog teksta.

Multivarijatna analiza varijance korištena da bi se provjerilo mišljenje američkih studenata o utjecaju poruke teksta i glazbenog žanra na pretpostavljeno prilagođeno ponašanje pokazala je različite rezultate nego kod hrvatski studenata. Naime, pokazali su se značajnim oba glavna efekta (i teksta (Hotellingov $F(7,145)=65.77$; $p<.001$) i grupe (Hotellingov $F(7,145)=21.91$; $p<.01$)), te interakcija teksta i žanra (Hotellingov $F(7,145)=1.73$; $p<.025$). Jednosmjernom analizom varijance provjerila se interakcija teksta i žanra na očekivanja sudionika o utjecaju pjesme na društveno prilagođeno ponašanje. Pokazalo se da kada je pjesma bila prihvatljivog teksta žanr kojem je bila pripisana nije imao utjecaja na izazivanje prilagođenog ponašanja. Međutim, kada je pjesma bila neprihvatljivog teksta, a pripisana da pripada heavy metalu ili rap žanru, studenti su pretpostavili da postoji manja vjerojatnost da izazove kritičko mišljenje i nošenje s problemima (aspekti prilagođenog ponašanja) nego kada je takva pjesma bila pripisana country ili pop žanru, te da postoji manja vjerojatnost da izazove iskrenost i čestitost i socijalnu odgovornost (aspekti prilagođenog ponašanja) kada je pripisana da pripada heavy metalu, rap ili pop žanru nego kada je pripisana country žanru. Kod hrvatskih studenata se pokazao značajnim jedino efekt poruke (prije objašnjeno).

VEZANOST OSOBNE PREFERENCIJE GLAZBENOG ŽANRA SA VREDNOVANJEM PORUKE TEKSTA PJESME

Treći problem istraživanja bio je utvrditi da li je osobna preferencija glazbenog žanra povezana sa pozitivnim ili negativnim vrednovanjem poruke teksta pjesme i njegovim utjecajem na pretpostavljeno ponašanje. Hipotezom smo predvidjeli da bi onaj sudionik koji je rješavao upitnik sa žanrom kojeg ne preferira mogao negativnije procijeniti utjecaj teksta na ponašanje nego sudionik koji je rješavao upitnik sa

preferiranim žanrom. Za odgovor na ovo pitanje korišten je t-test za nezavisne uzorke kojim se ispitalo postoji li razlika u procjeni kakvo ponašanje promovira tekst (društveno prilagođeno ili ne) između ispitanika koji preferiraju žanr i koji ne preferiraju žanr kojem je tekst pripisan. Svi t-testovi su pokazali da ne postoje statistički značajne razlike (Tablica 4.), što znači da procjena utjecaja teksta pjesme na ponašanje nije ovisila o tome kakvo je osobno mišljenje sudionika o žanru kojem je tekst pripadao.

Tablica 4.

Rezultati deskriptivne analize i t-omjera utjecaja osobne preferencije tj. ne preferencije određenog glazbenog žanra na procjenu ponašanja kojeg promovira tekst pjesme označene da pripada tom žanru

ŽANR	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>n</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
PREFERIRA RAP	3.88	2.12	26	0.267	41	0.79
NE PREFERIRA RAP	3.71	2.17	17			
PREFERIRA HEAVY METAL	3.56	2.28	18	0.891	43	0.378
NE PREFERIRA HEAVY METAL	3.00	1.88	27			
PREFERIRA POP	3.62	2.22	37	0.413	45	0.682
NE PREFERIRA POP	3.30	2.06	10			
PREFERIRA COUNTRY	3.27	2.101	11	-0.559	41	0.579
NE PREFERIRA COUNTRY	3.69	2.13	32			

Napomena: *M*-aritmetička sredina; *SD*-standardna devijacija; *n*-broj ispitanika subuzorka; *t*-veličina t-omjera; *df*-stupnjevi slobode; *p*-vjerojatnost: $p > .01$

RASPRAVA

Utjecaj teksta pjesama i određenih žanrova na ponašanje adolescenata, u zapadnim se državama uvelike ispituje zadnjih dvadesetak godina. Sjedinjene Američke Države prednjače ne samo u znanstvenim ispitivanjima, već i u otvorenim napadima i okrivljavanju žanrova, kao što su heavy metal i rap, i njihovih glazbenika za štetan utjecaj i širenje neprilagođenog ponašanja. Ovim istraživanjem smo htjeli provjeriti kakva je situacija u Hrvatskoj, vezano uz utjecaj popularnih glazbenih žanrova i tekstova njihovih pjesama na pretpostavljeno ponašanje slušatelja tih pjesama. Iz razloga što su mladi najčešći korisnici i slušatelji «štetnih» žanrova, u ovom istraživanju smo za sudionike izabrali studente psihologije kao predstavnike populacije mladih. Još jedan razlog za odabir te skupine sudionika bio je usporedba rezultata hrvatskih sudionika sa rezultatima američkih sudionika, a u originalnom istraživanju sudjelovali su upravo studenti psihologije.

Da je glazba sastavni dio života hrvatskih studenata (ako pretpostavimo da studenti psihologije u tom pogledu dobro predstavljaju populaciju studenata u Hrvatskoj) upućuje činjenica da je čak 99.1% sudionika odgovorilo potvrdno da dnevno sluša glazbu najmanje 1 sat. Da je pitanje bilo specificirano na aktivno (namjerno slušanje glazbe tj. provođenje vremena samo u slušanju) i pasivno slušanje (usputno slušanje glazbe dok se bavimo nekim drugim poslom) dobili bismo jasniji postotak, odnosno odgovor što je sa 0.9% sudionika. Naime, ti sudionici su izjavili da uopće ne slušaju glazbu, što je malo vjerojatno, ako uzmemo u obzir činjenicu velike rasprostranjenosti glazbe u svakodnevnom životu. Njezino puštanje u trgovinama, restoranima, javnom prijevozu, na ulici to onemogućava. Zato je vjerojatnije da je tih 0.9% sudionika kod odgovaranja mislilo na aktivno slušanje glazbe zbog čega su i zabilježili taj odgovor.

Vrsta glazbe koju mladi u Hrvatskoj slušaju je uistinu raznolika, od originalnih, klasičnih do alternativnih žanrova. Tu se vidi utjecaj stranih izvođača zato što na hrvatskom govornom području većina alternativnih žanrova još nije dobila svoje izvođače. Što se tiče žanrova korištenih u istraživanju, i tu je vidljiv utjecaj stranih

pjesama. Naime, u tablici 1. vidljivo je da najveći broj poklonika još uvijek ima pop žanr, koji u Hrvatskoj ima i najveći broj autora i izvođača. Međutim, utjecaj američkog rapa posebno, doveo je do širenja ovog žanra među hrvatskim izvođačima, što je povećalo postotak njegovih ljubitelja. Teme rapa, koje su vezane za komentare trenutne društvene situacije u zemlji, također su vjerojatno uzrok povećane raširenosti ovog žanra. Što se heavy metala tiče, on privlači drugačiju vrstu publike, pa relativno mali postotak ljubitelja ovog žanra se može pripisati i relativno malom i neslučajnom uzorku ispitanika. Razlog malom postotku country ljubitelja je što je to u Hrvatskoj relativno nepoznat žanr. Country je ustvari narodna glazba SAD-a, zbog čega je u Hrvatskoj slabo slušan.

Još jedan zanimljiv podatak dobiven ispitivanjem je postotak čemu sudionici najviše pridaju pažnju u pjesmama. Čak 68.5% sudionika podjednako pažnju pridaje riječima i melodiji. To također može biti razlog tako velike raširenosti i prihvaćenosti pop glazbe koja obiluje i jednim i drugim (Gall, 2004), a slabije prihvaćenosti rapa koji je tekstovno jak, ali slab na melodiji (Gall, 2004) i heavy metala koji ima pak bučnu melodijsku liniju zbog čega je tekst nerazumljiv (Hansen i Hansen, 1991; prema Ballard i sur, 1999).

Kao glavni cilj istraživanja htjeli smo vidjeti čemu sudionici pripisuju društveno prilagođeno tj. neprilagođeno ponašanje: tekstu pjesme ili glazbenom žanru kojem je tekst pripisan. Rezultati su pokazali da su se sudionici prvenstveno usmjeravali na sadržaj teksta, zanemarujući žanr kojem je tekst bio pripisan. S obzirom na to, dvije hipoteze našeg istraživanja, hipoteza da je vjerojatnije da će sudionici atribuirati društveno neprilagođeno ponašanje tekstu označenom kao heavy metal ili rap nego tekstu označenom kao pop ili country, te hipoteza da je manje vjerojatno da će sudionici atribuirati društveno prilagođeno ponašanje tekstu označenom kao heavy metal ili rap nego tekstu označenom kao pop ili country, nisu potvrđene. Jedan od razloga što se pretpostavke vezane uz glazbene žanrove nisu potvrdile može biti taj što u Hrvatskoj ne postoji toliko jako protivljenje i medijsko linčevanje i okrivljavanje rapa i heavy metala za maladaptivno ponašanje i loš utjecaj na mlade kao što je to u zapadnim zemljama. Naime, brojna istraživanja su pokazala da obilježavanje heavy

metala i rapa kao «štetne», što većinom polazi od strane mediji, je odgovorno za takav njihov utjecaj (Binder,1993; Christenson i Roberts, 1998; prema Ballard i sur,1999; Fried, 1997). Također, mali broj izvođača dotičnih žanrova i istraživanja vezanih uz temu utjecaja pjesama s hrvatskog govornog područja na mlade mogu biti razlog manje medijske zainteresiranosti za to pitanje. Osim toga, dvije glavne struje rap žanra, «politizirana» ili «društveno angažirana» i «odmetnička» ili «gangsta rap» struja (Gall, 2004) imaju različiti broj sljedbenika u Hrvatskoj i u SAD-u. U Hrvatskoj je trenutno jači politizirani rap unutar kojeg je veći broj rap glazbenika, dok u SAD-u primat ima gangsta rap. Ta vrsta rapa, kroz radikalni govor ulice, veliča nasilje, zbog čega se i nalazi na meti medija. Iako nema istraživanja koja bi pokazala koliki broj hrvatskih rap glazbenika koristi ovaj način izražavanja, pretpostavke su da je taj broj vrlo mali, pa su zato i mediji za sada nezainteresirani za njih. Kako politizirani rap daje društvene komentare, onda se može gledati i kroz svjetlo osvještavanja mladih o političkim i socijalnim stvarima na njima pristupačan način, pa tako može dobiti pozitivan, a ne negativan predznak.

S druge strane, dvije hipoteze vezane uz poruku tekstova pjesama su se potvrdile. Veća je vjerojatnost da će sudionici atribuirati da tekst s društveno neprihvatljivom porukom izazove neprilagođeno ponašanje nego tekst s društveno prihvatljivom porukom i veća je vjerojatnost da će sudionici atribuirati da tekst s društveno prihvatljivom porukom izazove prilagođeno ponašanje nego tekst s društveno neprihvatljivom porukom. Multivarijatna analiza varijance provedena na varijablama društveno neprilagođenog ponašanja je pokazala da sudionici očekuju da će tekst s društveno neprihvatljivom porukom vjerojatnije izazvati 6 od 7 neprilagođenih ponašanja nego tekst s društveno prihvatljivom porukom. Jedina varijabla koja se pokazala neznačajnom je varijabla buntovnost prema autoritetu (tablica 2.), što znači da ispitanici smatraju da postoji jednaka vjerojatnost da će se to ponašanje javiti i prilikom slušanja teksta društveno prihvatljive i teksta društveno neprihvatljive poruke. Najvjerojatniji razlog takvom rezultatu je što se u tekstovima pjesama koji su upotrijebljeni u ovom istraživanju mogu vidjeti «skriven» poruke. Naime, moguće je da su sudionici visoko vrednovali varijablu buntovnost prema autoritetu u tekstu prihvatljivog sadržaja zato što su dobili dojam da ta vrsta teksta potiče na promjenu i na borbu svakog pojedinca za bolji život i svijet, što se u većini slučajeva može postići

jedino sukobom sa trenutnom postojećom vlasti. Sljedeća multivarijatna analiza varijance provedena je na varijablama društveno prilagođenog ponašanja i pokazala je da sudionici očekuju da će tekst s društveno prihvatljivom porukom vjerojatnije izazvati 6 od 7 prilagođenih ponašanja nego tekst s društveno neprihvatljivom porukom. Varijabla koja se ovdje pokazala neznačajnom je varijabla svijesti o zlouporabi droge i alkohola (tablica 3.), što, kao i kod varijable buntovnost prema autoritetu, ukazuje da sudionici pripisuju pojavu tog ponašanja i slušanju društveno neprihvatljivog teksta, kao i društveno prihvatljivog. Objašnjenje toga slično je objašnjenju varijable buntovnost prema autoritetu kod teksta prihvatljivog sadržaja. Moguće je da se tekst neprihvatljivog sadržaja može vidjeti i u svjetlu upozorenja mladih do čega dovodi pretjerana upotreba droga i alkohola (priviđenja, halucinacije, samoubojstvo i sl), pa su sudionici zato varijablu svijest o zlouporabi droge i alkohola u neprilagođenom tekstu tako visoko pozitivno vrednovali. Takva dva nepredvidljiva rezultata potvrđuju Konecnijeve nalaze (1984; prema North i Hargreaves, 2003) da se individualne interpretacije teksta svakog slušača često manje ili više razlikuju od pravog značenja koje je tekstu namijenio njegov pisac. To, i činjenica da 69.9% sudionika smatra da tekstovi pjesama mogu utjecati na ponašanje, iako ne postoje empirijski dokazi tome, mogu malo zabrinuti.

Kao što je već prije napomenuto, glavni razlog zašto su sudionici istraživanja bili studente psihologije, iako oni zbog nekih svojih karakteristika (znanje iz područja psihologije stečeno tijekom studiranja) nisu idealni sudionici, je što su studenti psihologije sudjelovali i u originalnom, američkom istraživanju, a mi smo htjeli usporediti rezultate tih dviju skupina. Najveća razlika među skupinama je što je većina ovih žanrova nastala na američkom području, a u istraživanju su korištene originalne američke pjesme koje su američkim studentima puno bliže nego hrvatskim. Razlika je i u veličini skupina, jer hrvatskih sudionika ima 56 više nego američkih (7 po grupi). Međutim, mi smo namjerno sakupili veći broj rezultata, jer smo tako povećali njihovu točnost. Socioekonomski status sudionika i hrvatskog i američkog istraživanja je podjednak (srednji i viši SES). Dok je u američkom istraživanju taj podatak dobiven iz

upitnika, u hrvatskom istraživanju se od sudionika nije posebno tražilo da ga navode, jer je pretpostavka da većina studenata u Hrvatskoj pripada srednjem i višem SES-u.

Rezultati usporedbe su pokazali da su američki sudionici značajno negativnije ocjenjivali društveno neprihvatljivi tekst i značajno pozitivnije ocjenjivali prihvatljivi tekst. Razlog tome može biti drugačija interpretacija teksta od strane hrvatskih sudionika, što je vidljivo iz činjenice neznačajnih varijabli buntovnost prema autoritetu i svijest o zlouporabi droge i alkohola (objašnjeno u prethodnom tekstu). Obje skupine smatraju da ne postoji veća vjerojatnost da će tekst označen kao heavy metal ili rap izazvati neprilagođeno ponašanje nego označen kao pop ili country. Međutim, američki sudionici, za razliku od hrvatskih, smatraju da je manja vjerojatnost da će tekst označen kao heavy metal ili rap izazvati prilagođeno ponašanje nego tekst označen kao pop ili country. Dakle, oni smatraju da su heavy metal i rap tekstovi, ali ne pop i country tekstovi, povezani sa smanjenjem socijalne odgovornosti i adaptivnog ponašanja. Kao što je već objašnjeno, takvi rezultati najvjerojatnije proizlaze iz negativne medijske ekspaniranosti tih žanrova. Što se tiče utjecaja teksta, rezultati su isti u obje skupine. Svi sudionici smatraju da će ljudi koji slušaju pjesme društveno neprihvatljivih poruka izražavati neprilagođeno ponašanje, dok će slušanje pjesama društveno prihvatljivih poruka dovesti do veće učestalosti povećanja u prilagođenim ponašanjima.

Treći problem istraživanja postavljen je da bi se provjerilo jesu li rezultati možda pod utjecajem preferencija (ili nepreferencija) nekih glazbenih žanrova. Naime, pretpostavka je bila da će činjenica da osoba ne voli žanr koji je dobila u upitniku dovesti do negativnijeg vrednovanja samog tekst pjesme. Prema Hargreavesu i Northu (1999) glazba služi za identificiranje sebe sa određenom subkulturom, životnim stilom, socijalnim razredom. Ljudi preferiraju one glazbene stilove koje doživljavaju kao ugledne, jer se ti stilovi slažu sa njihovim aspiracijama da budu članovi određene socijalne grupe. Kako dio našeg vlastitog identiteta ovisi i o grupi kojoj pripadamo, da bismo sačuvali pozitivnu sliku o sebi, imamo tendenciju da vlastitu grupu vidimo pozitivno, a samim time tuđu grupu vidimo negativno. Zbog toga nam je pretpostavka bila da će činjenica da osoba ne voli žanr koji je dobila u upitniku, jer pripada drugoj glazbenoj subkulturi, dovesti do negativnijeg vrednovanja samog tekst pjesme.

Međutim, iz rezultata u tablici 4. vidljivo je da sudionici nisu iskazivali svoje osobne stavove prema žanrovima prilikom rješavanja upitnika. Takav rezultat potvrđuje nalaze Northa i Hargreavesa (1999) koji su pokazali da, iako su adolescenti skloniji ljudima koji vole iste glazbene stilove kao i oni, to ne znači da istovremeno ocrnjuju one koji ne vole. To je vjerojatno i jedan od razloga zbog čega su svi glavni efekti žanra u analizama varijance pokazali statistički neznačajnu razliku.

METODOLOŠKI NEDOSTACI I PREPORUKE ZA BUDUĆA ISTRAŽIVANJA

Nekoliko je nedostataka ovog istraživanja. Kao prvo, sudionici u istraživanju bili su studenti psihologije koji ne predstavljaju reprezentativan uzorak iz populacije, što otežava generalizaciju. Osim toga, zbog svoje izobrazbe i sudjelovanja u velikom broju istraživanja, studenti psihologije ne predstavljaju naivne sudionike, pa je moguće da su predvidjeli istraživačke hipoteze i upitnik rješavali u skladu sa njima. Zato bi bilo bolje koristiti slučajan uzorak iz populacije, ali u tom slučaju ne bi bila moguća usporedba s američkim sudionicima.

Kao što je već napomenuto, u istraživanju su korištene pjesme sa engleskog govornog područja, kao i žanr country. Pjesme su prevedene da hrvatski jezik, i iako su u upitniku bile obje verzije (hrvatska i engleska), moguće je da se određeni smisao pjesme ipak izgubio, što je moglo utjecati na rezultate. Što se tiče žanra country, u Hrvatskoj je to dosta nepoznat i slabo slušan žanr, pa je i njegova upotreba i rezultati u ovom istraživanju upitna. U budućim istraživanjima bilo bi bolje koristiti originalne hrvatske pjesme, dakle replicirati američko istraživanje u hrvatskim uvjetima, te žanrove koji su poznati našoj populaciji.

Iako se rotacijom žanrova i tekstova (opisano u postupku) pokušalo paziti na to da ispitanici ne saznaju iz tuđeg upitnika pokušaj manipulacije, zbog grupnog prikupljanja podataka u relativno malim dvoranama do toga je moglo doći, što je ipak moglo utjecati na rezultate. Bilo bi puno bolje da su podaci prikupljeni za svaku grupu posebno.

Kao i u originalnom istraživanju, i u ovom istraživanju nedostatak je bio taj što je tekst prezentiran u pismenoj, a ne u slušnoj formi. Iako bi bilo dosta teško stvoriti nekoliko glazbenih interpretacija jednog teksta, to bi dalo drugačiji kontekst tekstu, a time i realističnije rezultate.

Još jedan nedostatak veže se uz obradu rezultata. Naime, pri obradi smo koristili analizu varijance, iako nisu bili zadovoljeni preduvjeti za njezino korištenje. Iz tog razloga smo rezultate provjerili i neparametrijskim postupkom koji nije pokazao nikakvo odstupanje u odnosu na parametrijsku obradu, zbog čega smatramo da to nije imalo nikakvog utjecaja na analizu podataka.

ZAKLJUČAK

Cilj ovog istraživanja je bio utvrditi postoji li povezanost između glazbenog žanra, teksta pjesme i pretpostavljenog ponašanja slušatelja pjesme. Dvosmjerna i multivarijatna analiza varijance su pokazali da sudionici društveno prilagođeno tj. neprilagođeno ponašanje prvenstveno pripisuju utjecaju teksta pjesme, zanemarujući žanr kojem tekst navodno pripada. Pri tome nema utjecaja osobnih stavova prema žanrovima na procjenu teksta. Osim toga, željeli smo usporediti rezultate hrvatskih sudionika sa rezultatima američkih sudionika iz originalnog istraživanja (Ballard, Dobson i Bazzini, 1999.). Rezultati usporedbe su pokazali da su američki sudionici značajno negativnije ocjenjivali društveno neprihvatljivi tekst i značajno pozitivnije ocjenjivali prihvatljivi tekst. Što se tiče utjecaja teksta, rezultati su isti u obje skupine. Svi sudionici smatraju da će ljudi koji slušaju pjesme društveno neprihvatljivih poruka izražavati neprilagođeno ponašanje, dok će slušanje pjesama društveno prihvatljivih poruka dovesti do povećanja u prilagođenim ponašanjima. Što se tiče utjecaja žanra, sudionici se slažu da nije vjerojatnije da će tekst označen kao heavy metal ili rap izazvati društveno neprilagođeno ponašanje nego isti tekst označen kao pop ili country,

ali američki sudionici, za razliku od hrvatskih, smatraju da je manja vjerojatnost da će takav tekst izazvati društveno prilagođeno ponašanje nego isti označen kao pop ili country.

LITERATURA

Andreis, J. (1952). *Historija muzike 2*. Zagreb. Školska knjiga.

Ballard, M.E., Dobson, A.R. i Bazzini, D.G. (1999). Genre of music and lyrical content: expectation effects. *Journal of Genetic Psychology*, 160 (4), 476-488.

Fried, C.B. (1997). Bad rap for rap: bias in reactions to music lyrics. *Journal of Applied Social Psychology*, 26 (23), 2135-2146.

Gall, Z. (2004). *Glazbeni leksikon*. Split. Marjan Tisak doo.

Gardstrom, S.C. (1999). Music exposure and criminal behavior: perception of juvenile offenders. *Journal of Music Therapy*, 36 (3), 207-221.

Hallam, S. (2001). *The power of music*.

www.prs.co.uk/DocsRepository/4205/The%20Power%20of%20Music%20

Hargreaves, D.J. i North, A.C. (1999). The function of music in everyday life: redefining the social in music psychology. *Psychology of Music*, 27, 71-83.

Kemper, K.J. i Danhauer, S.C. (2005). Music as therapy. *Southern Medical Journal*, 98.

North, A.C. i Hargreaves, D.J. (2003). Is music important? *The Psychologist* 16, 410-416;

North, A.C. i Hargreaves, D.J. (1999). Music and adolescent identity. *Music Education Research, 1*, 75-92;

Pennington, D.C. (1997). *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko. Naklada Slap.

Petz, B. (1997). *Osnovne statističke metode za nematematičare*. Jastrebarsko. Naklada Slap.

Scheel, K.R. i Westfield, J.S. (1999). Heavy metal music and adolescent suicidality: an empirical investigation. *Adolescence, 34 (134)*, 253-273.

Stack, S. I Gundlach, J.: *The effect of country music on suicide*.

www.questia.com/PH.qst?a=o&d=95183303

Music`s important influence – www.cyberesseys.com/Arts/38.htm

Senate subcommittee hearing on music violence – www.massmic.com/senate.html

The importance of music influence – www.term-papers.us/ts/gb/pnl221.shtm

PRILOZI

Tekstovi pjesama korištenih u istraživanju u originalnoj, engleskoj i hrvatskoj verziji.

PRILOG 1. Tekst sa društveno prihvatljivom porukom.

Give it Up

I'm coming face to face with my conscience
Coming to an understanding of myself
Clear out the old cobwebs
Clear the old books from the shelf

This song is inspired by a good man
And his tune
Thinking good of others
Sing Amazing Grace to you
It doesn't really matter if you're all
Jumbled up inside
As long as you know love is
Endless and the world is wide

Give it up, share it out
Help who you can
Talk about it

Poets and preachers and politicians
They've all had their say
And we got 10,000 years
Devoted to nothing
But tomorrow and yesterday

Selfishness and separation have led me
to believe that the world is not my problem
But, I am the world
You are the world
The world is our problem

Give it up, share it out
Help who you can
Talk about it

Daj od sebe

Suočavam se sa svojom savješću
Počinjem razumijevati sebe
Čistim stare paučine
Mičem stare knjige sa police

Ova je pjesma inspirirana dobrim čovjekom
I njegova melodija
Misli dobro o drugima
Pjeva Slava Bogu tebe
Uistinu nije bitno
Vlada li tobom metež
Sve dok znaš da je ljubav
Beskonačna i svijet velik

Daj od sebe, podijeli
Pomozi onima kojima možeš
Pričaj o tome

Pjesnici, propovjednici i političari
Svi su rekli svoje
A mi imamo 10 000 godina
Posvećenih ničemu
Osim sutra i jučer

Sebičnost i odvojenost nagnale su me da vjerujem
Da svijet nije moj problem
Ali ja sam taj svijet
Ti si taj svijet
Svijet je naš problem

Daj od sebe, podijeli
Pomozi onima kojima možeš
Pričaj o tome

PRILOG 2. Tekst sa društveno neprihvatljivom porukom.

This is the night

I'm scared of the things I think of
When night comes along
Something gets hold of me
Something I can't see

My personal demons
On the island of my bed
My personal demons
There's a circus in my head

Let me show you my bed
And the delights of the chemical smile
As I drive to hell will I drive to you
I will take you as far as I can
As I talk to the devil will I talk to you

Oh it's a wicked world of mine
Awaits the ones our young girls bear
How many have walked through my door
Lain by my side and climbed in my mind
And taken me to where the heat
Blisters the skin upon my feet

I'm scared of the things I think of
When night comes along
It's time to escape my thoughts
With my knife, I know the way
I'll drift off and find peace
As on my bed I lay

Ovo je ta noć

Plaše me stvari o kojima razmišljam
Kada padne noć
Nešto me obuzme
Nešto oku nevidljivo

Moji demoni
Na otoku mog kreveta
Moji demoni
U glavi mi cirkus vlada

Dopusti mi da ti pokažem svoju postelju
I užitke koje pruža kemija
Vozeći prema paklu hoću li voziti prema tebi
Odvesti ću te najdalje što mogu
Pričajući s vragom hoću li pričati s tobom

Okrutan je taj moj svijet
Iščekuje one koje mlade djevojke nose
Koliko ih je ušlo kroz moja vrata
Ležalo kraj mene i hodalo po mojim mislima
I odvelo me ondje gdje vrućina
Prži kožu na mojim nogama

Plaše me stvari o kojima razmišljam
Kada padne noć
Vrijeme je da pobjegnem od svojih misli
Noseći nož, poznat mi je put
Otplutat ću i pronaći mir
Ležeći na svojoj postelji.

PRILOG 3. Primjer rap upitnika sa društveno neprihvatljivim tekstom pjesme.

RAP UPITNIK

Pred vama se nalazi prijevod teksta jedne američke rap pjesme. Iza njega slijede pitanja o vašem stavu prema tom tekstu, kao i neka opća pitanja o vašem glazbenom ukusu. Molimo vas da pažljivo pročitate tekst i ispunite upitnik što iskrenije. Upitnik je anonimn, a vaši podaci će se koristiti samo u skupnoj obradi podataka. Neki predstavnici rap glazbenog žanra: Eminem, Jay-Z, Snoop Doog, Nelly, Missy Elliot, Black Eyed Peas.

This is the night

I'm scared of the things I think of
When night comes along
Something gets hold of me
Something I can't see

My personal demons
On the island of my bed
My personal demons
There's a circus in my head

Let me show you my bed
And the delights of the chemical smile
As I drive to hell will I drive to you
I will take you as far as I can
As I talk to the devil will I talk to you

Oh it's a wicked world of mine
Awaits the ones our young girls bear
How many have walked through my door
Lain by my side and climbed in my mind
And taken me to where the heat
Blisters the skin upon my feet

I'm scared of the things I think of
When night comes along
It's time to escape my thoughts
With my knife, I know the way
I'll drift off and find peace
As on my bed I lay

Ovo je ta noć

Plaše me stvari o kojima razmišljam
Kada padne noć
Nešto me obuzme
Nešto oku nevidljivo

Moji demoni
Na otoku mog kreveta
Moji demoni
U glavi mi cirkus vlada

Dopusti mi da ti pokažem svoju postelju
I užitke koje pruža kemija
Vozeći prema paklu hoću li voziti prema tebi
Odvesti ću te najdalje što mogu
Pričajući s vragom hoću li pričati s tobom

Okrutan je taj moj svijet
Iščekuje one koje mlade djevojke nose
Koliko ih je ušlo kroz moja vrata
Ležalo kraj mene i hodalo po mojim mislima
I odvelo me ondje gdje vrućina
Prži kožu na mojim nogama

Plaše me stvari o kojima razmišljam
Kada padne noć
Vrijeme je da pobjegnem od svojih misli
Noseći nož, poznat mi je put
Otplutat ću i pronaći mir
Ležeći na svojoj postelji.

1. Na ljestvici od 1-7 procijenite kakvo ponašanje promovira tekst, s time da 1 znači društveno prihvatljivo, 4 neutralno, a 7 društveno neprihvatljivo ponašanje.

1	2	3	4	5	6	7
Društveno prihvatljivo			Neutralno			Društveno neprihvatljivo

Sljedeće tvrdnje ukazuju na moguće utjecaje koje ova rap pjesma može imati na osobu koja ju sluša. Na ljestvici od 1-7 procijenite koliko se ta tvrdnja po vama odnosi na ovu pjesmu, s time da 1 znači da se uopće ne odnosi, 4 da se niti odnosi niti se ne odnosi, a 7 da se u potpunosti odnosi na ovu pjesmu.

2. Potiče seksualni promiskuitet.

1	2	3	4	5	6	7
Uopće ne						U potpunosti da

3. Potiče svijest o opasnosti od zlouporabe droge ili alkohola.

1	2	3	4	5	6	7
Uopće ne						U potpunosti da

4. Potiče zlouporabu droge ili alkohola.

1	2	3	4	5	6	7
Uopće ne						U potpunosti da

5. Potiče svjesnost i zabrinutost za okoliš.

1	2	3	4	5	6	7
Uopće ne						U potpunosti da

6. Potiče nasilje i agresiju.

1	2	3	4	5	6	7
Uopće ne						U potpunosti da

